

Н. М. ПАРХОМЕНКО,

доктор юридичних наук, професор*

ORCID 0000-0002-5870-9261

ПРАВОВА ДОКТРИНА ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ

У статті досліджуються концептуальні підходи до визначення сутності та змісту правової доктрини як джерела права, її ролі в процесі здійснення правотворчої, правозастосовної діяльності, в тому числі тлумаченні норм права. Проте правова доктрина може мати іншу природу. Відповідно метою цього дослідження є з'ясування сутності та змісту правової доктрини, яка формується в результаті узагальнення правозастосовної та правотлумачної практики судів.

Визначено, що судова доктрина формується шляхом вироблення судом усталених, типових підходів до вирішення конкретних справ по суті. Введення у законодавство України таких понять, як «зразкова справа» та «типова справа», є важливим кроком до посилення значення судової доктрини, її визнання джерелом права у формально-юридичному значенні. Акцентується на необхідності удосконалення юридичної конструкції визначення юридичної сили висновків Верховного Суду з огляду на обов'язковість їх урахування поряд з іншими джерелами права, ієрархія яких закріплена в Конституції України.

Ключові слова: доктрина, судова доктрина, прецедент, концепція, Верховний Суд, постанова, зразкова справа, типова справа.

Пархоменко Н. Н. Правовая доктрина как результат правоприменительной деятельности суда

В статье исследуются концептуальные подходы к определению сущности и содержания правовой доктрины как источника права, ее роли в процессе правотворческой, правоприменительной деятельности, в том числе толковании норм права. При этом правовая доктрина может иметь иную природу. Соответственно нашей целью является исследование сущности и содержания правовой доктрины, которая формируется в результате обобщения правоприменительной и правотолковательной практики судов.

Определено, что судебная доктрина формируется путем выработки судом устоявшихся, типичных подходов к решению конкретных дел по сути. Введение в законодательство Украины таких понятий, как «образцовое дело», «типичное дело» является важным шагом к усилению значения судебной доктрины, ее признания в качестве источника права в формально-юридическом значении. Акцентируется на необходимости усовершенствования юридической конструкции определения юридической силы выводов Верховного Суда в силу обязательности их учета наряду с другими источниками права, иерархия которых закреплена в Конституции Украины.

Ключевые слова: доктрина, судебная доктрина, прецедент, концепция, Верховный Суд, постановление, образцовое дело, типичное дело.

Parkchomenko Natalia. Legal doctrine as a result of courts' enforcement activity

The conceptual approaches to the determination of legal doctrine's essence and content as a source of law, its role in the course of law enforcement and interpretation of law as well, were found. However, the legal doctrine might have another nature. Accordingly, the purpose

* **Parkchomenko Natalia**, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor

of this research is to find out the legal doctrine's essence and content that is emerging as a result of synthesis of enforcement and law interpretation judicial practices.

Eventually, it is identified that the judicial doctrine is formed through the development of well-established, typical approaches to solving specific cases on the merits. The introduction to Ukrainian legislation such terms as "exemplary case" and "typical case" is an extremely important step to strengthening the value of the judicial doctrine, recognition of it as a source of law in formal legal meaning. Thus, in our view, legal construct of establishing the legal effect of the Supreme Court's conclusions requires the compulsory improvement. It is necessary, taking into account its binding nature in conjunction with other legal sources, whose hierarchy is enshrined in the Constitution of Ukraine.

Key words: *doctrine, judicial doctrine, precedent, concept, the Supreme Court, court order, exemplary case, typical case*

Вступ. Одним із наслідків глобалізаційних змін, що відбуваються у світі, є поступове зникнення кордонів між правовим сім'ями. Відповідно, правова система України протягом останніх майже тридцяти років зазнала кардинальних трансформацій. Зазначене стосується, зокрема, і правової доктрини, яка традиційно розглядалась як сукупність ідей, поглядів, концепцій, які продукуються вченими-юристами, впливають на правотворчість та правозастосування.

Саме юристи, які досліджують реальний стан правового регулювання, виявляючи існуючі недоліки і прогалини, виступають ініціаторами удосконалення, реформування чинного законодавства, а у випадку прийняття рішення нормотворчим органом про розробку проєктів нормативно-правових актів – забезпечують науковий супровід цього процесу (обґрунтування актуальності розробки таких актів, участь у складі робочих груп по їх розробці, проведення науково-правових експертиз, порівняльно-правових досліджень вітчизняного і зарубіжного досвіду, обговорення проєктів розроблених актів тощо). Доктринальне обґрунтування проєкту нормативно-правового акта значною мірою впливає на позицію нормотворчого органу в питанні визначення його змісту, своєчасності і доцільності прийняття.

Тобто юристи, передусім учені юристи, є тими суб'єктами, які виявляють нагальні потреби правового регулювання. Виробляючи спільні узгоджені погляди щодо вирішення тих чи інших проблем права, вони формують правову доктрину, положення якої в силу своєї переконливості, обґрунтованості, наукової істинності широко використовуються в юридичній практиці. Іншими словами, йдеться про конвенціональне наукове знання.

При цьому, Р. Пузиков справедливо зазначає, що судження й погляди тих чи інших учених є лише окремими точками зору і не утворюють правової доктрини. Однак їх поєднання й системне перетворення, засноване на єдності поглядів учених-юристів, зумовлює виникнення самостійних напрямів у науці, зведення яких в єдину концепцію, що базується на загальних принципах й пріоритетах, є свідченням появи доктринальної форми розуміння того чи іншого явища¹. Завдяки цьому забезпечується цілісність, логічна узгодженість наукових положень, що становлять зміст правової доктрини².

Таким чином, вагому роль у процесі здійснення правотворчої, правозастосовної діяльності, у тому числі тлумачення норм права, відіграють загальновизнані концептуальні засади розвитку держави та права. При цьому, як правило, акцент робиться на використанні правової доктрини як передумови або чинника правотворчості та правозастосування.

Проте правова доктрина може мати іншу природу, що безпосередньо визначає її сутність, зміст та призначення. Відповідно *метою* цього дослідження є з'ясування сутності та змісту правової доктрини, яка формується в результаті узагальнення правозастосовної та правотлумачної практики судів.

Огляд літератури. Загалом вітчизняні й зарубіжні дослідники в різні історичні періоди звертались до з'ясування сутності та змісту правової доктрини та її ролі у правовому регулюванні суспільних відносин. Серед них – П. Баранов, Н. Гранат, С. Батуріна, С. Бошно, А. Васильєв, М. Вовченко, В. Дервєєв, О. Зозуля, В. Сорокін, Р. Давид, К. Жоффре-Спінозі, С. Карапетян, М. Кармаліта, Л. Корчевна, С. Люлькович, М. Марченко, С. Муромцев, Л. Петражицький, Т. Пряхіна, Р. Пузиков, А. Селіванов, І. Семеніхін, І. Спасибо-Фатєєва, Д. Степанов, В. Трофименко, Ю. Тодика та ін. У працях згаданих науковців доктрина, як правило, розглядалась як чинник правотворчості та правореалізації, визначалась її сутність, зміст і значення у системі джерел права та у правовому регулюванні суспільних відносин загалом.

У теорії права країн романо-германської правової сім'ї залежно від визначення вченими змісту поняття «правова доктрина», ролі й місця цього складного, поліаспектного феномену в правовому житті суспільства наукові дослідження умовно можна розділити на дві групи. Одні автори (А. Васильєв, М. Вовченко, В. Дервєєв, О. Зозуля, С. Карапетян, М. Кармаліта, Т. Пряхіна, Р. Пузиков, В. Сорокін та ін.) розглядають доктрину як джерело (форму) права або як чинник, що здійснює фактичний вплив на правотворчу й правозастосовну практику. Цей підхід виражає «прикладний», регулятивний потенціал правової доктрини, яка в цьому розумінні не лише статично відображає стан правової дійсності, а й активно впливає на всі ключові елементи правової системи: вироблені юридичною наукою поняття, юридичні конструкції, теоретичні положення й інші наукові правові абстракції, що є результатом пізнавальної діяльності та відбивають в узагальненому вигляді сутнісні сторони і закономірні зв'язки правової реальності, у тій чи іншій формі активно використовуються в різних галузях юридичної діяльності.

Інші науковці (С. Алексєєв, П. Баранов, Н. Гранат, С. Батуріна) розглядають доктрину як категорію значно вищого порядку. В їхньому розумінні вона є комплексною, інтегруючою категорією, що виступає в ролі своєрідної моделі політико-правової дійсності, правового регулювання, яка відображає потреби суспільства, його духовно-моральні підвалини, культуру, традиції право- і державотворення³.

Постановка проблеми та виклад основного матеріалу. Загальною ознакою є підхід, згідно з яким, правова доктрина створюється на основі даних про об'єктивні закономірності існування, взаємодії й розвитку правових явищ, що є основною причиною її високого авторитету, передумовою для визнання, легітимації доктринальних положень у правосвідомості юридичної спільноти, і як наслідок – суспільства загалом. Йдеться, зокрема, про організовані в узагальнено-теоретичній формі юридичні знання: категорії й поняття, принципи, теорії, концепції, аксіоми, презумпції, преюдиції, юридичні конструкції, що відображають закономірності, логіку організації правової матерії та є формами вираження змістової частини правової доктрини⁴.

При цьому відзначається, що доктринальні положення, хоча й не є загальнообов'язковими, однак через свою переконливість, обґрунтованість, наукову

істинність широко використовуються в юридичній і, зокрема, **правозастосовній** практиці.

У правозастосовній діяльності доктрина/наука насамперед пов'язана з праворозумінням, досягненням адекватної інтерпретації положень закону чи іншого нормативно-правового акта. Йдеться про складний професійно-інтелектуальний пізнавальний творчий процес. У правознавстві такий процес, як зазначалось раніше, позначається терміном «доктринальне (наукове) тлумачення», спрямованість якого полягає в науковому з'ясуванні дійсного змісту і цілей правових норм, що дається шляхом напруженого пошуку і всебічного наукового аналізу положень закону. У зв'язку з цим привертає увагу слушна думка В. Сирих, що основна особливість доктринального тлумачення полягає не в тому, що воно здійснюється особами, наділеними вченими ступенями і званнями, а в тому, що містить найбільш глибокий і точний аналіз чинного законодавства, правильно розкриває і пояснює сутність і зміст норм права»⁵.

Також варто зазначити, що доктринальне тлумачення здійснюється із залученням наукових засобів, методів і сучасних досягнень науки⁶.

Наразі поширеною є практика використання наукових здобутків безпосередньо суддями, здійснення тлумачення положень правових актів провідними фахівцями наукових установ та закладів вищої освіти на замовлення або за рішенням суду.

Під час вирішення справи по суті суддя здійснює тлумачення норм права спираючись на правову доктрину. Йдеться про те, що значення (зміст) може не збігатися із текстом, з якого інтерпретація починається. Значення є результатом інтерпретаційної діяльності, відповідно, сама норма як правило поведінки є результатом інтерпретації. Центральна ідея полягає в тому, що інтерпретатор, передусім суддя, покликаний ніби співпрацювати із законодавцем для того, щоб спрямувати відповідне нормативне повідомлення учасникам суспільних відносин, особливо у світлі того, що таке повідомлення є незавершеним без правотлумачного втручання⁷.

І. Спасибо-Фатеева також слушно зауважує, що формування доктрини має витоки в науці, яка повинна опрацьовувати проблемні аспекти застосування законодавства, у тому числі внаслідок узагальнення практики та надавати відповідні рекомендації, а судді, враховуючи авторитет наукових пропозицій та шкіл, мають їх використовувати⁸. На взаємозв'язок та взаємодію правової доктрини й судової (адміністративної) практики звертає увагу і С. Люлькович⁹, а Д. Степанов у зв'язку із цим зазначає, що саме «існування доктрини зумовлене проблемами, що породжені практикою або виявлені нею; вона має породжувати раціональні правові конструкції»¹⁰.

Таким чином, існує концепція, згідно з якою правова доктрина є результатом тлумачення норм права уповноваженими суб'єктами – судами. І саме завдяки такій діяльності виробляються загальноприйняті підходи до вирішення конкретних справ по суті. Суддя в процесі правозастосування встановлює фактичні обставини справи, здійснює їх юридичну кваліфікацію та вирішує справу по суті, оформлює судові рішення документально. У процесі розгляду типових справ суддя керується попереднім досвідом та зазвичай приймає аналогічне рішення. Таким чином здійснюється формування типового концептуального підходу до вирішення аналогічних справ суддею, т. зв. **судова доктрина**. Надалі такі підходи можуть бути використані при вирішенні подібних справ.

Відповідно сутність судової доктрини полягає у формуванні усталених, типових підходів до вирішення конкретних справ по суті в результаті діяльності суддів. Зазначені підходи зазвичай формуються щодо оцінки доказів, розподілу тягара доказування, визначення предмета та засобів доказування¹¹.

Тривалий час у краях романо-германської правової сім'ї про судову доктрину згадувалось опосередковано лише в контексті аналізу сутності та змісту постанов пленуму верховного суду. На законодавчому рівні також не було визначено статус судової доктрини, за винятком цих же постанов. При цьому основна увага була зосереджена на запереченні судового прецеденту як джерела права і визначенні узагальнень судової практики як чинника правотворчості та правозастосування. Урахування судової практики верховного суду не мало обов'язкового характеру, оскільки суди могли відступити від позиції верховного суду за належного обґрунтування.

Наразі конвергенція правових систем, яка з часом лише посилюється, привела до зміни концептуальних підходів до визначення сутності, змісту та призначення узагальнень судової практики та формування усталених підходів до вирішення типових справ. У науковому обігу з'явилося та стало вживаним поняття «судова доктрина». На законодавчому рівні зазначені зміни також набули відображення.

Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 125 Конституції України Верховний Суд є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, а згідно зі ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що Верховний Суд повинен забезпечувати сталість та єдність судової практики. З огляду на це доречно наголосити, що відповідно до рішень ЄСПЛ розбіжності судових рішень за своєю природою є невід'ємним наслідком будь-якої судової системи, яка базується на мережі судів першої інстанції та апеляційних судів. Водночас роль найвищої судової інстанції полягає в тому, щоб вирішувати такі суперечності¹².

Єдність правозастосовної практики в сфері правосуддя досягається через діяльність органів судової влади, що спрямована на створення типових моделей кваліфікації або інтерпретації права, їх об'єктивацію в судових рішеннях. Уніфікація (формування єдиної) судової практики досягається через: виявлення необхідності уніфікації судової практики та визначення її основних параметрів; створення типової моделі правової кваліфікації та вироблення правової позиції; фіксацію правової позиції у судовому акті; доведення результату до відома суб'єктів правореалізації.

Відповідно, судова практика формується: 1) на підставі усталених практик (уявлень) правозастосування; 2) відповідно до нових правових інститутів (новелізації норм права); 3) на основі практики ЄСПЛ щодо тлумачення положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод; 4) з урахуванням актів тлумачення Конституційного Суду України.

Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановях Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Таким чином, на думку М. В. Оніщука, відбувається запровадження інституту неповного судового прецеденту¹³.

У зв'язку з цим окрему увагу в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» приділено створенню механізмів, які забезпечать єдність практики застосування права Верховним Судом.

Розвиток зазначених положень Закону відбувся у 2017 р. у Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Зокрема, однією з новел стало

введення такого процесуального інституту, як «зразкова справа» та «типова справа».

Відповідно до Закону типові адміністративні справи – це адміністративні справи, відповідачем у яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлені структурні підрозділи), спір у яких виник з аналогічних підстав у відносинах, що регулюються одними нормами права, та у яких позивачами заявлено аналогічні вимоги. Зразкова адміністративна справа – це типова адміністративна справа, прийнята до провадження Верховним Судом як судом першої інстанції для постановлення зразкового рішення (п. 22 ст. 4). Тобто за наявності ознак типовості справи Верховний Суд приймає її до провадження, і така справа стає зразковою.

Приписами ст. 290 КАС України регламентовано особливості провадження у зразковій справі. Зокрема, якщо в провадженні одного або декількох адміністративних судів перебувають типові адміністративні справи, кількість яких визначає доцільність ухвалення зразкового рішення, суд, який розглядає одну чи більше таких справ, може звернутися до Верховного Суду з поданням про розгляд однієї з них Верховним Судом як судом першої інстанції. У поданні про розгляд справи Верховним Судом як зразкової зазначаються підстави, з яких суд, що надає подання, вважає, що справа має бути розглянута Верховним Судом як зразкова, у тому числі посилання на типові справи¹⁴.

У рішенні суду, ухваленому за результатами розгляду зразкової справи, Верховний Суд додатково зазначає: ознаки типових справ; обставини зразкової справи, які обумовлюють типове застосування норм матеріального права та порядок застосування таких норм; обставини, які можуть впливати на інше застосування норм матеріального права, ніж у зразковій справі. За 2018 р. – перше півріччя 2019 р. було постановлено 17 ухвал про відкриття провадження у зразковій справі та ухвалено 11 рішень (постанов) у зразкових справах¹⁵.

Таким чином, останні зміни чинного законодавства в частині здійснення правосуддя зміцнили позиції судової доктрини як результату правозастосовної практики судів, які викладені в ухвалях Верховного Суду. При цьому відступити від цих позицій може лише Верховний Суд. За таких обставин постанови Верховного Суду стають джерелом права, яке є обов'язковим до виконання. Відповідно суди нижчих інстанцій у правозастосованні керуються не лише законом, а й зобов'язані використовувати висновки Верховного Суду, викладені у його постановах.

При цьому необхідно звернути увагу на юридичну силу таких висновків. Наразі у правовій системі України вибудована та закріплена у Конституції України ієрархія джерел права, ієрархія нормативно-правових актів. Тому важливо визначити місце висновків Верховного Суду в цій системі. Зазначене актуалізується також з огляду на потребу чіткої відповіді на питання: чим має керуватися суддя при вирішенні справи по суті, якщо закон і висновок Верховного Суду не однаково врегульовують певні відносини? Такої ж думки тримається і Д. Гетьманцев та Н. Блажівська, на думку яких суд повинен не сліпо слідувати висновкам Верховного Суду, а брати до уваги при ухваленні рішень поряд з іншими джерелами права: правовими принципами, міжнародними актами, іншими висновками Верховного Суду, Конституційного Суду України, ЄСПЛ і, звичайно, законом. Пріоритет джерел суддя повинен встановити з урахуванням їхньої ієрархії, а також беручи до уваги конкретні обставини справи. Крім того, висновки Верховного Суду не змінюють, не скасовують, але доповнюють собою існуюче правове поле¹⁶.

Зміст таких змін законодавства України та їх значення наразі дискутується як в юридичній науці, так і в юридичній практиці. На думку Д. Гетьманцева та Н. Блажівської, конструкція щодо урахування судами висновків Верховного Суду прямо суперечить принципів верховенства права, реалізованому одразу в декількох стандартах правосуддя, прийнятих на міжнародному рівні, а саме: у Бангалорських принципах поведінки суддів: «суддя повинен обстоювати і втілювати в життя принцип незалежності судових органів у його індивідуальному та інституційному аспектах».

Тут ми не можемо прийняти аргумент про те, що зазначені норми спрямовані на забезпечення однаковості судової практики в силу очевидності дисбалансу між принципом стабільності, забезпечуваним одноманітністю практики, і принципом незалежності суду, що лежить в основі верховенства права (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). По суті, це може бути розцінено як втручання в незалежність правосуддя: при буквальному прочитанні норми суд тепер повинен не сам застосовувати закон, а сліпо слідувати висновкам Верховного Суду в інших справах, навіть якщо ці висновки хибні. Допущення такого означало б нівелювання ролі судової системи в суспільстві як такої, перетворювало б суд на сліпого чиновника, який механічно застосовує закон відповідно до цінних вказівок і циркулярів, що спускаються Верховним Судом¹⁷.

Доктрина – не шаблон. Це логічна конструкція, що обґрунтовує правовий висновок суду. Саме тому ми не повинні шукати у висновках Верховного Суду типових трафаретів, що накладаються на схожі спірні відносини. Казуальне тлумачення права, викладене у постановах Верховного Суду, не може і не повинно сприйматися нами як висновки в розумінні ст. 242 КАС. Тому будь-який висновок Верховного Суду перед застосуванням його судами нижчих інстанцій повинен проходити тест на належний рівень узагальнення висновків, які повинні мати сенс і зміст у контексті всієї правозастосовної практики Верховного Суду¹⁸.

Відтак, у межах згаданих трансформацій у романо-германських правових системах у різних видах і формах з'являється правовий прецедент і відповідно судова доктрина як джерело права. По суті, сьогодні ми можемо говорити про фундаментальну зміну у правовій доктрині, яка є передумовою для нормотворчості та її складової частини – судової доктрини, яка є безпосереднім джерелом права. Отже, визначати значення і роль судової доктрини як джерела права в нашій правовій системі слід виходячи з конкретних норм процесуального закону. Очевидно, що в новому КАС під судовою доктриною розуміються «висновки про застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду»¹⁹.

Висновок. Правозастосування та правотлумачення судової влади, з одного боку, має базуватись на досягненнях юридичної науки як правовій доктрині, з іншого – виступає як судова доктрина, створює концептуальні підходи до подолання прогалин у праві, удосконалення правозастосування, впливає на правотворчий процес, розвиток системи права та правової системи.

По суті, введення у законодавство України таких понять, як «зразкова справа» та «типова справа» є важливим кроком до посилення значення судової доктрини, її визнання джерелом права в Україні. Таким чином відбувається поступова зміна сприйняття права, судової практики, судової правотворчості в суспільстві. При цьому, на нашу думку, потребує удосконалення юридична конструкція визначення юридичної сили висновків Верховного Суду з огляду на

обов'язковість їх урахування поряд з іншими джерелами права, ієрархія яких закріплена в Конституції України. Лише за цієї умови можна очікувати підвищення ефективності судового правозастосування та сприйняття судової доктрини як повноцінного джерела права у формально-юридичному розумінні.

1. Цит. за: *Семенихін І. В.* Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз / наук. ред. О. В. Петришин. Харків : Юрайт, 2012. С. 30. 2. *Там само*. 3. *Там само*. С. 17–18. 4. *Там само*. С. 28, 72. 5. *Сырых В. М.* Теория государства и права: учебник. Москва : Юстицинформ, 2006. С. 288. 6. *Придворов Н. А., Пузиков Р. В.* Юридическая доктрина как источник права России: понятие, сущность, методологические аспекты. *Теоретико-методологические проблемы права* / под ред. М. Н. Марченко. Москва : Зерцало-М, 2007. Вып. 2. С. 213–235; *Васильев А. А.* Правовая доктрина как источник права: вопросы теории и истории. Москва : Юрлитинформ, 2009. 268 с. 7. *Кретова І. Ю.* Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським судом з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. С. 12. URL : http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Kretova/d_Kretova.pdf 8. *Снасибо-Фатєєва І. В.* Доктринальне тлумачення. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2005. № 1 (40). С. 15–16. 9. *Льолькович С. Н.* Соотношение доктрины с правовым прецедентом. *Правовая система Республики Беларусь: состояние, проблемы и перспективы развития* : материалы X межвуз. науч. конф. студентов, магистрантов и аспирантов (Гродно, 9 апр. 2010 г.). Гродно : ГрГУ, 2010. С. 231. 10. *Степанов Д. И.* Вопросы методологии цивилистической доктрины. *Акт. пробл. гражд. права*. 2003. Вып. 6. С. 18. 11. *Форсюк В.* Судові доктрини як засіб протидії зловживанню правом у податкових правовідносинах. URL : <http://advisortax.org/wp-content/uploads/2018/02/Vita-Forsyuk.pdf> 12. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві : науково-методичний посібник для суддів. URL : <https://www.osce.org/uk/ukraine/232691?download=true> 13. *Оніщук М. В.* Єдність судової практики як конституційний імператив та гарантія верховенства права. URL : <http://nsj.gov.ua/files> 14. Зразкові та типові справи в адмінсудочинстві. URL : https://protocol.ua/ua/zrazkovi_ta_tipovi_spravi_v_adminsudochinstvi/ 15. *Оніщук М. В.* Назв. праця. 16. *Гетьманцев Д., Блажівська Н.* Судові доктрини, що потребують перегляду з адміністративно-процесуального погляду. *Право України*. 2018. № 2. С. 92. 17. *Там само*. С. 87. 18. *Там само*. С. 89–90. 19. *Там само*. С. 89.

References

1. Tsyt. Za : *Semenikhin I. V.* Pravova doktryna : zahalnoteoretychnyi analiz / nauk. red. O. V. Petyrshyn. Kharkiv : Yurait, 2012. S. 30. 2. *Tam samo*. 3. *Tam samo*. S. 17–18. 4. *Tam samo*. S. 28, 72. 5. *Syrykh V. M.* Teoriya gosudarstva y prava : uchebnyk. Moscow : Yustytynform, 2006. S. 288. 6. *Prydvorov N. A., Puzykov R. V.* Yurydicheskaya doktryna kak ystochnyk prava Rossyy: ponyatiye, sushchnost, metodologicheskyye aspekty. *Teoretyko-metodologicheskyye problemy prava* / pod red. M. N. Marchenko. Moscow : Zertsalo-M, 2007. Vyp. 2. S. 213–235; *Vasylev A. A.* Pravovaya doktryna kak ystochny prava: voprosy teoryy y ystoryy. Moscow : Yurlytynform, 2009. 268 s. 7. *Kretova I. Yu.* Tlumachennia prava: doktryny, rozvynuti yevropeiskym sudom z prav liudyny : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 – teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen. S. 12. URL : http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Kretova/d_Kretova.pdf 8. *Spasybo-Fatieieva I. V.* Doktrynalne tлумachennia. *Visn. Akad. prav. nauk Ukrainy*. 2005. № 1 (40). S. 15–16. 9. *Liulkovich, S. N.* Sootnoshenye doktryny s pravovym pretsedentom. *Pravovaya sistema Respublyky Belarus: sostoianye, problemy y perspektyvy razvytiya* : materyaly X mezhvuz. nauch. konf. studentov, mahystrantov y aspyrantov (Hrodno, 9 apr. 2010 h.). Hrodno : HrHU, 2010. S. 231. 10. *Stepanov D. Y.* Voprosy metodolohyy tsyvylystycheskoj doktryny. *Akt. probl. hrazhd. prava*. 2003. Vyp. 6. S. 18. 11. *Forsyuk Vita.* Sudovi doktryny yak zasib protydyii zlovzhyvanniu pravom u podatkovykh pravovidnosynakh. URL : <http://advisortax.org/wp-content/uploads/2018/02/Vita-Forsyuk.pdf> 12. Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny v

administratyvnomu sudochynstvi : naukovo-metodychnyi posibnyk dlia suddiv. URL : <https://www.osce.org/uk/ukraine/232691?download=true> **13.** *Onishchuk M. V.* Yednist sudovoi praktyky yak konstytutsiinyi imperatyv ta harantiia verkhovenstva prava. URL : <http://nsj.gov.ua/files> **14.** Zrazkovi ta typovi spravy v adminsudochynstvi. URL : https://protocol.ua/ua/zrazkovi_ta_tipovi_spravy_v_adminsudochynstvi/ **15.** *Onishchuk M. V.* Yednist sudovoi praktyky yak konstytutsiinyi imperatyv ta harantiia verkhovenstva prava. URL : <http://nsj.gov.ua/files> **16.** *Hetmantsev D., Blazhivska N.* Sudovi doktryny, shcho potrebuui perehliadu Z ADMINISTRATYVNO-protseusualnogo pohliadu. *Pravo Ukrainy*. 2018. № 2. S. 92. **17.** *Tam samo*. S. 87. **18.** *Tam samo*. S. 89–90. **19.** *Tam samo*. S. 89.

Parkhomenko Natalia. Legal doctrine as a result of courts' enforcement activity

The conceptual approaches to determine the essence and a concept of a legal doctrine as a source of law were found. The value of generally accepted principles of State's and law development in the process of legislation activity and enforcement, including the interpretation rules of law, was highlighted.

Although, the legal doctrine could change in nature, that determines its essence, content and mission. So the purpose of this research, accordingly, is to figure out the essence and concept of legal doctrine that is emerging in a result of the consolidation of courts' enforcement and law interpretation practice.

On the one hand, law enforcement and law interpretation by judicial authority must be based on the achievements in the legal science. On the other hand, it serves as a court-made doctrine. It creates the conceptual approaches to overcome gaps in a law and to improve a law enforcement. It influence on the development of legal system and system of law.

It was concluded that judicial doctrine is formed by a formulation of typical approaches, established to solving specific cases. Introduction to the Ukrainian legislation such notions as "exemplary case" and "standard case". This above mentioned is an important step to the increasing importance of judicial doctrine and recognition of its role as a source of law in Ukraine. Thus the perception of law, judicial practice, judicial legislation in society is changing. Also, in our review, the legal construction of the definition of The Supreme Court's conclusions legal effect requires the enhancement. That is due to their binding nature, as enshrined in the Constitution of Ukraine. Only on that condition, the increasing of effectiveness of judicial enforcement and perception of judicial doctrine as a source of law may be expected.

Key words: doctrine, court-made doctrine, precedent, concept, Supreme Court, court order, exemplary case, standard case.

DOI: 10.33663/0869-2491-2020-31-62-71

УДК 340.1

Т. І. ТАРАХОНІЧ,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

ORCID: 0000-0002-1586-5088

**ГРОМАДСЬКА ДУМКА: ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ
ТА МІСЦЕ В ПРАВОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ**

У статті охарактеризовано підходи до розуміння громадської думки. Акцентовано увагу на її особливостях. Визначено та охарактеризовано функції, що характерні для

* *Tarakhonich Tetiana*, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.), Senior Research Officer